

eredményeit reprezentálja esztétikai szakirodalmunknak, melyeket már nem célszerű a további kutatásokban figyelmen kívül hagyni.

Nem kizárólag hazai körökben: nemzetközi viszonylatban sem.

Tamás Attila

KÜZDELEM, BUKÁS, MEGTORLÁS

Emlékiratok, naplók az 1848–49-es forradalom és szabadságharc végnapjairól. A kötet anyagát felkutatta, válogatta, szerkesztette, az előszót, a bevezetőket és a jegyzeteket írta Tóth Gyula. Bp. 1978. I–II. Szépirodalmi K. 539; 481 l.

Vannak könyvek, melyeket csak úgy érdemes végigolvasni, hogy közben másik száz könyvet is föllapoz s átböngész az ember. Kívált, ha olyan történeti tárgyú kiadványt veszünk kézbe, amelynek szereplői korszakforduló szemtanúi, kisebb-nagyobb szerepvivői, nemegyszer az események irányítói voltak, s e tényből következően papírra vetett emlékeik egyenesen megkövetelik a szembesítést, összevetést, hozzáolvasást. Célszerű hát ily esetben egy jó könyvtár csöndjébe burkolózni, hogy olvasás közben bármikor kéznél legyen ama másik száz-kétszáz Gutenberg-találmány.

Szükségesnek látszott a fentiekkel jelezni olvasói viszonyulásunkat Tóth Gyula munkájához, ugyanis az általa gondozott emlékirat-gyűjtemény jellegénél fogva ösztökél a könyvtári búvárlatra. A *Küzdelem, bukás, megtorlás* szerkesztője nemes feladatra vállalkozott: múlt századi szabadságharcunkat megidéző emlékiratokat kutatott fel, azokból szövegrészleteket választott ki, szerzőikről a szükséges tudnivalókat rövid bevezetőbe foglalta, végül a két kötetbe duzzadt anyaghoz jegyzeteket csatolt; tehát korszerű, tudományos igényű szövegkiadványt tett asztalunkra. Előszavából megtudjuk, hogy szöveggyűjteménye egy új könyvsorozat, a *Szabadságharc és abszolutizmus* indításként jelent meg, ezt követik az 1859-ig, majd az 1867-ig terjedő időszakot bemutató memoárok. Az elképzelést csak elismerés illetheti, helyességét főleg hangúlyoznunk; forrásértékű emlékirataink megjelentetésének szükségességét régóta hangoztatja a történettudomány; nézzük hát, mennyit törleszt kiadványunk ez irányú adósságából a szóban forgó, ezer oldalt kitevő válogatás.

Mindenekelőtt nem árt fölemlíteni, hogy 1848/49-re vonatkozó memoár-irodalmunk teljes filológiai fölmérése mindmáig nem történt meg. Kacziány Géza század eleji. könyvecskéje (*A magyar memoire-irodalom 1848-tól 1914-ig*, Bp. 1917) kétszáznegyvenhat emlékiratról nyújt áttekintést, mai kutatók mintegy félezerre becsülik

a korszakra vonatkozó hazai és külföldi emlékiratok számát. Ebből a gazdag anyagból Tóth Gyula harmincnyolc szerző iratát emelte ki s belőlük rövidebb-hosszabb szövegrészeket illesztett egymás mellé. Válogatásának alapvető szempontja az volt, hogy valamennyi szövegrészlet a szabadságharc legvégső szakaszát, a világosvári fegyverletételt és az azt követő császári megtorlás eszendeit idézi föl.

Elsőül – s ez igen jó szerkesztői érzékre vall – a néhai kormánybiztos, Vukovics Sebő emlékiratából olvashatunk részletet. Vukovics kevésbé ismert, még kevésbé méltányolt alakja a szabadságharcnak. A katasztrófa másnapján írt memoárjában nyoma sincs a színezni-akarásnak, tárgy- és ténytisztelete mentes minden szenvedélyességtől; egyénekre és viszonyokra egyaránt élénk világot vető előadásmódja mintegy alaphangtűsül szolgál a gyűjtemény egészéhez. Szinte sajnáljuk, hogy ritkaságszámba menő „naplójának” mindössze nyolc lapnyi terjedelem jutott. Őt követik a katonai vezetés élén állók – Mészáros Lázár, Dembinski, Görgey, Klapka és Madarász József – visszaemlékezései, valamint Kossuth műfajilag ugyan a többi fölül, de számvető szándéka okán helyesen ide iktatott, híres viddini levele. A felsorolt nevek jelzik, hogy negyvennyolc kérdésnek sűrűjében vagyunk. Mert kit nem ejtene rabul az elébb emlegetett könyvtári búvárlat láza, ha példának okáért egymás után olvassa el Görgey hideg logikájú, metsző élességű fejtegetéseit és Kossuth pátozzsal fogalmazott levelét? De említethetők Dembinski és Madarász vagy Klapka és Mészáros helyzetértelmező, önigazoló írásait is. Így, együtt olvasva őket mindegyre eszünkbe jut Péterfy fájdalomosan szép észrevétele: „mintha remények tarlóján járnánk s szembe fujna az őszi szél”.

A történelmi köztudat által is (remélhetően) számon tartott személyiségek után kevésbé ismert szemtanúk következnek. Egykori honvédtisztek, közkatonák, különféle tisztségviselők, kiknek föl-

jegyzései nem az áttekintő összegzés célzatával íródtak, mégis megérdemlik az utókor figyelmét. Mindannyian elkötelezett hívei-harcosai voltak a forradalomnak, egyéni sorsuk szép példája a helytállásnak, a zaklatást, üldöztetést, börtönt méltósággal viselő erkölcsi tartásnak. Közülük nem egynek a nevét is most kell megtanulnunk, hiszen az iskolai tananyagban nem szerepelnek, kézikönyveink is csupán elvétve említik őket. Pedig az események egy-egy epizódját élesebben megvilágító, részmozzanatokot fölnagyító megfigyeléseik igencsak nélkülözhetetlenek egy árnyalt történelemszemlélet kialakításában. Ezt szem előtt tartva jóleső érzéssel nyugtázzuk, hogy a Potemkin Ödöntől Váry Gellértig terjedő kötet-részben történelem- s irodalomtanár egyaránt találhat szemléltető szemelvényt az önkényuralom korának jellemzéséhez. Hadd idézzük példaként a református lelkész-fiúból hadmérnök-honvédőrnaggyá lett Margitay Gábor egyetlen mondatát: „messze kitért ekkor ember ember elől, s barát barátjával éppen nem kívánt találkozni” (I. köt. 317. l.).

A gyűjtemény második kötetében kaptak helyet azok a szerzők, akik a forradalom „túlsó oldalán” álltak. Közülük is külön figyelmet érdemelnek az ún. ókonzervatív elveket valló politikusok (Frankenburg Adolf, Szőgyény-Marich László, Wirkner Lajos és Fiáth Ferenc). Emlékiratainkban a Világos utáni terror alig közismert hatását követhetjük nyomon, nevezetesen azt, hogy noha forradalom-ellenes meggyőződésűek voltak, mégis sorra elveszítették közéleti pozícióikat, akaratlanul is oppozícióba sodródtak, mert védelmezni próbálták nemzeti érdekeinket.

Vajda János, Boross Mihály, Mezösy László, Földy János, Barsi József, Podhorszky Mária és Vay Miklós memoár-részletei a büntető besorolásokról, az Újépületben, az olmtzi és kufsteini várbörtönökben eltelt évek szenvedéseiről szólnak. A válogatás utolsó csoportját képezik azok a szerzők, akik emigrációba kényszerültek (Szemere Bertalan, Mednyánszky Cézár, Veress Sándor, Egressy Gábor és Rónay Jácint). A menekülést, a hontalanság első keserveit megelevenítő feljegyzéseik új színfoltot jelentenek a korszak memoár-irodalmában.

Talán e vázlatos ismertetésből is kitetszik, minő szerteágazó, áldozatos munkát követelt Tóth Gyulától a kiadvány könyvvé szerkesztése. S mert e feladatot nagyjából sikerrel oldotta meg, hadd tegyem szóvá három, a gyűjtemény gyöngéire tapintó észrevételemet.

Jóllehet tisztában vagyok azzal, hogy bármely szemelvény-gyűjtemény esetén fölösleges azt firtatni: kit mi okból is hagyott ki a válogató, jelen esetben mégsem indokolatlanul tolaakszik tollam alá a kérdés. Ugyanis a szerkesztés aránytalanul kevés helyet szentel az erdélyi eseményeknek; mindössze egyetlen szemelvényt (P. Sztarmáry Károly tollából) olvashatunk az erdélyi hadi események végső szakaszáról. Bem tábornoki főnökének, Csetz Jánosnak nevét fölleljük ugyan a névmutatóban, ám sajnálatos módon innen sem tudjuk meg, hogy ő írta meg az erdélyi hadjárat részletes történetét. Talán Teleki Sándor Bemre vonatkozó feljegyzései vagy Bisztray Károly művelődéstörténeti mozzanatokra is érzékeny emlékiratának idevágó részletei nem csökkentették volna a válogatás értékét.

A szemelvényeket megelőző rövid bevezetők túlságosan lexikoncikk-jelleűek, nemegyszer megmaradnak az emlékirat-szerző életmozzanatainak sorjázásánál, holott legalább ennyire fontos feladatuk lenne az is, hogy a szóban forgó emlékirat rövid, *kritikai értékelését* adják. Már Gyulai Pál fölpanaszolta, hogy „a magyar forradalomban szerepelt nevezetesebb egyének” memoárjait „bírálat nélkül hagyta irodalmunk”, s úgy látszik sürgető javaslata – „ideje e téren is tennünk valamit” – ma sem veszített időszerűségéből.

A gyűjtemény jegyzetanyagának legszembetűnőbb hiányossága az, hogy nem tartalmaz helynévmutatót, holott a szemelvényekben lépten-nyomon felbukkanó helységnevek – Remete, Rékas, Kiszető (I. köt. 263. l.), Facset (I. köt. 268. l.), Glogovac (I. köt. 272. l.), Kötégán (I. köt. 308. l.), Kurtics (I. köt. 311. l.) stb. – ugyancsak földrajzi betájolásra szorulnak, különösen ha figyelembe vesszük, hogy fiatalabb nemzedékek is forgatják a könyvet. Szintén a tájékozódást segítette volna néhány terepvázlat és térkép is.

Erdélyi K. Mihály